

תפילות יום העצמאות¹

מנחם כ"ץ

פתיחה

במסגרת זו ברצוני לבחון את תפילת יום העצמאות במתכונת שנתקבלה ברוב הקהילות, שבהן מציינים את החג ומשלבים אותה במסגרת הכוללת של התפילה. לשם כך התמקדתי בנוסח הסידורים הנפוצים.² היו הצעות נוספות לסדר תפילה אחר, אך אלה לא נתקבלו.³ לגבי נוסחים רחבים יותר⁴ החורגים מכלל תוספת לתפילה, יש צורך בדיון נפרד. אתייחס למבנה התפילה ביום העצמאות ולתוכן של היחידות שנוספו, וכן למשמעות פרק השיר בהפטרות היום. מן הראוי לציין ששאלות אלו לא זכו למחקר יסודי, ותקוות שהעלאת הדברים לדיון תעורר עניין בנושא.⁵

1. העבודה בשלביה הראשוניים התחילה בקורס "התפילה בישראל" – תולדותיה ומשמעותה, שנתתי במכללת "אפרתה" בשנת תשנ"ח. במסגרת הקורס כתבו הסטודנטיות יהודית לב יונה ושירי תבור עבודה על הנושא.
2. סידור "רינת ישראל" בעריכת שלמה טל; סידור "קורן"; סידור "כלל ישראל" בעריכת י' רפל ו' פריד; סידור "שית ירושלם" בעריכת הרה"ג יוסף קאפח. (כאן המקום לציין שבחלק מן הסידורים, למשל "יחזה דעת", תפילה זו איננה קיימת!)
3. דוגמה להצעה שלא התקבלה היא תפילת "על-הנסים" של הרב פרופ' ע"צ מלמד, שהתפרסמה ב"דעות", תשי"ז, עמ' 10, תחת הכותרת "בטוי לתקומתנו בתפילה".
4. סדר התפילות ליום העצמאות, בעריכת הרב מ"צ נריה, ירושלים תשל"ח; תקן יום העצמאות, [בעריכת הנ"ל], ירושלים תשט"ז.
5. בנוסף לספרים שלמים פורסמו מאמרים לא מעטים על יום העצמאות, ראה ביבליוגרפיה אצל: י' תבורי, רשימת מאמרים בענייני תפילה ומועדים, קרית ספר, מוסף לכרך סד, תשנ"ב-תשנ"ג; השלמות לנ"ל בתוך: מ' רפלד ו' תבורי, סידור הנאו (Hanou) (מהדורה פקסימילית) שפ"ח עם פרקי מבוא ונספח ביבליוגרפיה, אוניברסיטת בראילן אייר תשנ"ד. ולאחרונה א' ארנר, פרקי מחקר ליום העצמאות, רמת גן תשנ"ח, ספר שהוקדש כולו ליום הזה.

א. תפילות ליל העצמאות

התבוננות בתוכן ובמבנה התפילה מגלה, שהדבר הכולט הוא שלכל הקטעים יש חוט מקשר — כל הקטעים "מוכרים" ממסגרות של תפילה במעמד דומה, נראה שמתגלית כאן נטייה לאמץ את האווירה של התפילות הללו ולכוון את המתפלל לאווירה דומה גם בתפילות יום העצמאות. אפשר שעמדה ברקע גם השאיפה שלא לעורר יותר מדי התנגדויות, ולכן אין בתפילה זו דברים "חדשים" ממש. יחד עם זאת, נוסף לחוט המקשר הנזכר, יש לקשר בין הקטעים מאפיינים משותפים נוספים, המאפשרים לראות בתפילות יום העצמאות כולה מעין "יצירה" חדשה.

מנקודת ראות ספרותית, המספר "שלוש" בולט בארגון הקטעים. לדעתנו אין זה מקרה, כפי שנראה להלן.

חלק ראשון: קבלת יום העצמאות — קטעי פתיחה

א. קבלת יום העצמאות כוללת שלושה מזמורי תהילים. נציגם תוך הדגשת מקורם בתפילות אחרות.

1. "הודו לה' כי טוב... יאמרו גאולי ה'" (תהילים ק"ז) — אצל עדות המזרח מופיע בפתיחה לתפילת ערבית של פסח.
 2. "ה' מלך תגל הארץ" (תהילים צ"ו) — בקבלת שבת.
 3. מזמור שירו לה' שיר חדש" (תהילים צ"ח) — בקבלת שבת.
- ב. שלושה⁶ בתים של פיוט: "התעוררי התעוררי", "לא תבושי ולא תכלמי", "ימין ושמאל תפרצי".

גם חלק זה יסודו בקבלת שבת.⁷ מדובר בקטעים מ"לכה דודי" המדגישים את הגאולה, אך במקום הבית החוזר "לכה דודי לקראת כלה, פני שבת נקבלה" מופיע כאן "זה היום עשה ה', נגילה ונשמחה בו" הלקוח מההלל. אין זה מובן מאליו שיילקחו קטעים מ"לכה דודי" בהשמטת הפזמון. דומה כי הדבר מלמד על הרצון העז לשוות לקבלת יום העצמאות מעמד של מעין קבלת שבת מתוך ההכרה שהציפייה ל"לכה דודי לקראת כלה" התגשמה במקצת ביום העצמאות!

6. ב"תקון יום העצמאות" למשל, יש עדיין ארבעה בתים. כלומר, גם כאן בתהליך העיצוב שנתגבש בסידורים — הצטמצם המספר לשלושה.
7. לפי הנוהג המקובל — בכל שבת. אך לפי תוכן "לכה דודי" מתייחס ברובו לגאולה, ובמקורו הוא נתחבר עבור שבע שבתות דנחמא. כך שמעתי בשם ד"ר אייל מזרחי, העומד לכתוב מאמר על כך.

חלק שני: אחרי שמונה עשרה — תפילה מרכזית

קטע זה כולל את שלוש היחידות הבאות:

1. פסוקים קצרים: שמע ישראל (פעם אחת), ה' הוא האלוקים (שלוש פעמים) — בעקבות סיום תפילת יום הכיפורים.
2. "מי שעשה ניסים" — על פי הנוסח בשבת שמכריזים בו את החודש. הנוסח של "מי שעשה ניסים" בא בשינוי קל לעומת נוסח "שבת מברכין", והוא בא להדגיש את המצב החדש: במקום ניסוח בגוף שלישי בלבד על אבותינו: "מי שעשה ניסים לאבותינו וגאל אותם מעבדות לחרות, הוא יגאל אותנו בקרוב וכו'". בא ביום העצמאות ניסוח משולב הכולל גם אותנו: "מי שעשה ניסים לאבותינו ולנו וגאלנו מעבדות לחרות, הוא יגאלנו גאולה שלמה בקרוב וכו'".
3. "וכי תבאו" (במדבר י, ט-י) — פסוקים אלה נאמרים בתפילת ראש השנה, במסוף בסיום ברכת השופרות. הפסוק האחרון בהקשר של עתיד לבוא: "אלוקינו ואלוקי אבותינו תקע בשופר גדול לחרותנו וכו', כאמור יוביום שמחתכם וכו'".

חלק שלישי: לאחר תקיעת שופר — קטעי סיום

1. "לשנה הבאה בירושלים הבנויה" — מקורו בסיום ליל הסדר וכן בסוף נעילה ביום כיפור.
2. "יהי רצון וכו', שכשם שזכינו לאתחלתא דגאולה, כן נזכה לשמוע קול שופרו של משיח צדקנו במהרה בימינו" — בדומה לסיום ליל הסדר: "כאשר זכינו לסדר אותו כן נזכה לעשותו".
3. שיר המעלות (תהילים קכ"ו) — מקומו כרגיל לפני ברכת המזון בשבת וחג. מיקומו כאן ככל הנראה בהשפעת הנוהג לשיר את ההמנון (התקוה) בסיום טקסים לאומיים ואחרים.⁸ עובדה היא שהמזמור הזה לא שובץ בתוך מזמורי תהילים שבתחילת התפילה ב"קבלת יום העצמאות". חלק זה מתבסס על התאמה בין המנגינה לטקסט! בסידורים נוספה הנחיה מפורשת לשיר במנגינת "התקוה", והוא כמדומה המקום היחיד שהסידור מכון למנגינה מסוימת. והרי זה חידושו של יום העצמאות! מכל מקום, יש כמובן במזמור גם התייחסות לגאולה.

לאחר התפילה שובצו קטעי "אני מאמין" וברכת "מועדים לשמחה, לגאולה שלמה".

לסיכום, המבנה המשולש משווה לתפילה אופי מאורגן ומסודר — משל הייתה מעין פיוט שיש בו בתים. הקטעים שנבחרו אינם חדשים, והם מכוונים לאווירה מסוימת. אך יש כאן לא רק סדר מבני — פתיחה, מרכז וסיום, אלא המבנה מבטא גם תוכן מחושב — קבלת יום העצמאות מזכירה במבנה ובתכנים את קבלת השבת, תוך שמבליטה את ענייני הגאולה.

8. ראה א' ארנד (לעיל, הע' 5), עמ' 42.

מן הראוי להקביל שבע לשונות אלו לשבע לשונות של גאולה שביציאת מצרים. ידועים ומפורסמים הם ארבע (או חמש) לשונות של גאולה שביציאת מצרים.¹¹ אך בתורה מדובר לאמיתו של דבר על שבע לשונות של גאולה (שמות ו פסוקים ו-ט):

[ו] לכן אמר לבני ישראל:

אני ה'

והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים והצלתי אתכם מעבדתם וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים.

[ז] ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לא-להים,

וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים.¹²

[ח] והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אתה לכם מורשה

אני ה'.

[ט] וידבר משה כן אל בני ישראל, ולא שמעו אל משה מקצר רוח ומעבדה קשה.

וכפי שביארוהו כבר לפני:

"הפעולה האלהית לטובת ישראל מתוארת בשבעה משפטים, הפותחים בשבעה פעלים בגוף ראשון הקשורים בוי":

והוצאתי-והצלתי-וגאלתי-ולקחתי-והייתי-והבאתי-ונתתי. שלושת הראשונים (פס' ו') מציינים את השחרור; השניים האמצעים (פס' ז') קובעים את היחס ההדדי בין ה' ובין ישראל; והשניים האחרונים (פס' ח') שייכים לקניין הארץ.¹³

הנה כי כן, לאחר שנבואת ישעיהו נקבעה כחלק מההודיה ביום העצמאות, ניתן לומר שעם ישראל שר ומהלל לה' בשבע לשונות של הודיה, כנגד שבע לשונות של גאולה שה' בישר לעמו על ידי משה עבדו לפני הגאולה הראשונה, היא יציאת מצרים! היבט זה של הפטרת יום העצמאות ומשמעותו הרעיוני מצטרף לפנים נוספות של הפטרה הקשורים לעניינו של יום.¹⁴

11. על כך יש ספרות ענפה. ראה על כך במאמרי "ארבע כוסות בליל פסח בראי האגדה", דרך אגדה א, (תשנ"ח), עמ' 9 והספרות הרשומה שם בהע' 1.

12. משפט זה אינו מתאר את הבטחות ה' אלא את ידיעת העם שבעקבותיה ולכן אינו כלול בלשונות של גאולה. שים לב, יש כאן חזרה על הנאמר בתחילת הפסוק הקודם "והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים".

13. מ"ד קאסוטו, פירוש על ספר שמות, ירושלים תשל"ה, עמ' 52. וראה גם נחמה ליבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות, עמ' 87-96.

14. ראה מאמרו של ידידי' רחנטון בגיליון זה של 'דרך אפרתה'. כאן המקום להודות לו על עזרתו הרבה בעיצוב המאמר.

הקטעים שאחרי שמונה עשרה מעלים את עיצומו של יום ומזכירים את יום הכיפורים וראש השנה, והקטעים שאחרי תקיעת שופר שאובים מנוסחאות סיום של ליל הסדר! בואת זוכה יום העצמאות גם לשילוב המזכיר את מועדיו החשובים של עם ישראל. שילוב זה הוא מהותי וטבעי, כיוון שלעיצובם של מועדי ישראל ובמיוחד לתפילותיהם נוסף, החל מדור יבנה ובמיוחד על ידי רבי עקיבה ודורו, מימד מובהק של גאולה.⁹

ב. שבע לשונות של הודיה כנגד שבע לשונות של גאולה

בתפילת שחרית נוהגים להפטיר את הפרק "עוד היום בנוב" מספר ישעיה (י, לב-יב, ו),¹⁰ והיא הפטרת יום אחרון של פסח בחורף לארץ (היום השמיני). בדיונו להלן נתמקד רק בסופה של ההפטרה, בששת פסוקי פרק יב, הפרק עוסק בשירה לעתיד לבוא. ניתן לחלק את הפרק לשלושה חלקים כדלהלן: 1. השיר הראשון (א-ב); 2. פתיחה לשיר השני (תפקידו גם כפסוק המפריד בין שני השירים); 3. השיר השני (ד-ו). נציג את חלוקת הפרק, שהוא מעין מזמור, ונבליט את לשונות ההודיה:

השיר הראשון:

[א] ואמרת ביום ההוא: אודך ה' כי אנפת בי, ישב אפך ותנחמני.

[ב] הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד, כי עזי וזמרת יה' והיה לי לישועה.

הפתיחה לשיר השני:

[ג] ושאתם מים בששון ממעיני הישועה.

השיר השני:

[ד] ואמרתם ביום ההוא:

[1] הודו לה' [2] קראו בשמו [3] הודיעו בעמים עלילתיו [4] הזכירו כי נשגב שמו.

[ה] [5] זמרו ה' כי גאות עשה, מודעת (מידעת) זאת בכל הארץ.

[ו] [6] צהלי [7] ורני יושבת ציון, כי גדול בקרבך קדוש ישראל.

כפי שניתן לראות יש בשיר השני שבע לשונות של הודיה. הנביא מבטח/מבשר שלעתיד לבוא יודו בני ישראל לה' בשבע לשונות של הודיה.

9. על הנושא הזה ראוי להרחיב בנפרד. לעת עתה נציין שחג המצות מהדור הזה ואילך אינו רק חג לזכר יציאת מצרים אלא הוא חג הגאולה בהא הידיעה! גם למועדי תשרי נוסף אז מימד זה. דיי אם נציין את דעת רבי אליעזר שבתשרי עתידים ליגאל (ראה מכילתא דר"י, פסחא, יד, עמ' 52). ובאמת תפילות ראש השנה, ובמיוחד סדר מלכויות וזכרונות ושופרות, מדגישות את מוטיב הגאולה. ועל כך אי"ה במקום אחר.

10. על הויקה של הפטרה זו דווקא ליום העצמאות ראה למשל מאמרו של מו"ר הרב יואל בן נון, 'מזמור יום עצמאותנו', בתוך: חזון למועד, בעריכת י" שביב, ירושלים, תשמ"ח, עמ' 97 ואילך.